

מודכי אובל

מעטים יודעים היום על תפקידה המרכזי של הקהילה היהודית-ספרדית בווינה, היא שנשאה את דגל תרבות הלאדינו באירופה. גם מי שמכיר את ההיסטוריה של הקהילה מתקשה למצוא את המסמכים הארכיוניים שיאפשרו לשחזר בפירוט את תולדות הקהילה המפוארת הזאת. אחת הסיבות לכך היא השֵרָפָה שכילתה את בית הכנסת הספרדי הראשון בווינה בשנת 1824. בית הכנסת שכן ברחוב Ober Donau ליד תעלת נהר הדנובה ושימש מקום תפילה ליהודים הספרדים; אולם מאז השרפה הוא טרם זכה להכרה רשמית על ידי שלטונות הקיסרות האוסטרית. בשרפה הושמדו כל מסמכי הקהילה שיכלו ללמדנו על ימיה הראשונים. רק בשנת 1843 הנפיק הקיסר פרנץ פרינץ ליהודי ספרד את האישור הרשמי הדרוש לבניית בית כנסת חדש.¹ עוד סיבה לאבדן הידיעות על הקהילה היהודית-ספרדית בווינה הייתה הלחץ הכבד שהפעילה לקראת סוף המאה התשע עשרה הקהילה האשכנזית, שאז כבר הייתה לרוב ביהודי וינה, כדי לזכות בזכויות שמהן נהנתה הקהילה הספרדית קודם לכן וכדי להשתלט עליה. ההשתלטות הייתה הדרגתית: ב-1909 איבדה הקהילה הספרדית את מעמדה האוטונומי כלפי שלטונות אוסטריה והייתה לחלק מהקהילה היהודית הכללית, ואליה הועברו כל המסמכים והארכיונים. במעבר הזה אבד חלק גדול מהמסמכים.² בית הכנסת הספרדי שנוסד ב-1887 נהרס בליל הבדולח (נובמבר 1938), והשואה דנה את הקהילה הספרדית בווינה להיעלמות כמעט מוחלטת, הן מבחינה פיזית הן מבחינת אפשרות המחקר עליה.

ההיסטוריון הישראלי משה דוד גאון, אחד המעטים שעסקו במחקר הקהילה היהודית בווינה, כתב על התפתחותה התרבותית של הקהילה:

יתכן לומר כי קהילת וינה היתה החלוץ האמיתי ההולך לפני המחנה בשטח התרבותי, והגורמים לכך מובנים מאליהם: חופש המחשבה והביטוי שמצא בה מהלכים ושימש מופת ואות גם לערים אחרות. העיר וינה התברכה בעליזות החיים ובה התפתחה באופן ספונטני עסקנות חנוכית שיטתית, דתית, ארגונית ותרבותית הובלטו נכונות ודריכות לפעולה. ראשי הקהילה ופרנסיה התמסרו לתרגום התפילות בשפת הלאדינו, לחיבור מחזורים סידורים ועוד.³

1. G. Hirschler, "Sephardim in Vienna and Hamburg during the Holocaust", *Del Fuego-Sephardim in the Holocaust*, S. Gaon and M. Serels (eds.), New-York 1995, pp. 177-179 (especially p. 190)

2. N.M. Gelber, "The Sephardic Community in Vienna", *Jewish Social Studies* (October 1948), 10, 4, pp. 359-396 (especially pp. 374-388)

3. משה דוד גאון, "קהילת היהודים הספרדים בווינה", *Les cahiers de l'Alliance Israélite Universelle*, 7-9 (1959), עמ' 129-127; שם, 9-12, עמ' 28-29 (במיוחד עמ' 28).

החוקרת מריה אנטוניה בל ברוו (Maria Antonia Bel Bravo) כתבה:

בווינה התגורר הגרעין היהודי-ספרדי התרבותי המפותח והמעניין ביותר. אל וינה הגיעו גם הצעירים היהודים מהבלקן ללימודים הגבוהים, ואחר כך הם שעמדו בראש קהילותיהם.⁴

M.A. Bel Bravo, "Estudio 4 preliminar", *Españoles sin patria y la raza sefardi*, A. Pulido Fernández (ed.), Granada 1993, pp. 9–78 (especially p. 33)

הקהילה היהודית-ספרדית של וינה

הקהילה היהודית-ספרדית של וינה הייתה מורכבת מיהודים יוצאי ספרד ופורטוגל שנמלטו אחרי גירוש ספרד מרדיפות האינקוויזיציה שם ובערים במערב אירופה (אמסטרדם, המבורג-אלטונה וגליקשטדט), והיו להם רישיונות קיסר לשהות בווינה (לרוב שהייה זמנית עם זכות הארכה). כך הגיעו לווינה מומחים לליטוש בדולח, יהלומים ואבנים יקרות. מאוחר יותר הגיעו לווינה יהודים מהאימפריה העות'מאנית – בעקבות חוזה פזרוביץ בין קיסר אוסטריה קרל השישי לסולטן אחמד השלישי הותר ב-1718 (לפי סעיף 1) לנתיני תורכיה ואוסטריה מעבר חופשי ממדינה אחת לחברתה; אוסטריה ותורכיה היו מעוניינות בפיתוח הקשרים המסחריים ביניהן ובחזוקם. לחוזה ניתן תוקף מחודש בחוזה בלגרד מ-18 בספטמבר 1739 (סעיף 11). בעקבות הסכמים אלו בין תורכיה לאוסטריה נוצר מצב מוזר: על יהודי הקיסרות האוסטרית (להוציא כמה יהודי חצר אמידים) נאסר לשהות בווינה, ואילו ליהודי האימפריה העות'מאנית השהייה הותרה.⁵

5. ארבל, "הקהילה הספרדית בווינה", פעמים. 69 (תשנ"ז), עמ' 96. חלק מן החומרים הרואים אור כאן פורסמו במאמרי הנ"ל, שם, עמ' 95–114.

ליהודים בווינה הצטרפה משפחת משה לופס פריירה, הוא הברון דייגו ד'אגילר (Diego d'Aguilar) – כומר קתולי ואיש אינקוויזיציה שבהיודוע לו על יהדותו נמלט מפורטוגל לווינה עם הוריו ועם משפחת אחותו, ובשנת 1730 העניק לו קרל השישי אישור שהות בווינה.⁶

6. אדולפו די זמילנסקי ואליזר מנחם פאפו, "איסטוריה די לה קומונידד ישראלית איספניולה אין וינה", *Geschichte der Türkisch-Israelitischen Gemeinde zu Wien (1888)* 5649, Wien 1888, עמ' 7.

בשנת 1736, כשמספר היהודים בווינה הלך וגדל, החליטה קבוצת יהודים ספרדים בעיר לייסד קהילה שנקראה Comunidad Israelit Espanyola. על מייסדיה נמנו משה לופס פריירה, אברהם קמונדו (Camondo) ממשפחת הבנקאים מאיסטנבול, אהרון ניסן ונפתלי אשכנזי, שניהם כנראה הגיעו מארצות הבלקן.

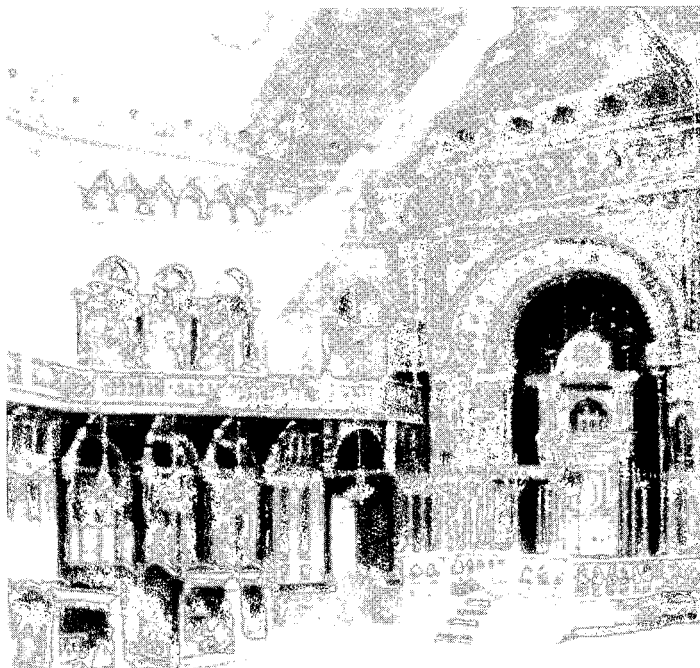
7. Landsarchiv Judenakten, K.ca 1818, "Liste der Tuerkischen Juden in Wien"

עם השנים ועם הצטרפותם של יהודים מכל הפזורה הספרדית באירופה הלכה הקהילה וגדלה. עד 1825 ישבו היהודים עם אשרות לזמן קצוב שהיה אפשר להאריך מדי פעם בפעם. ב-1825 אושרה ליצחק ארואטי ישיבת קבע בווינה בהיותו מורה לעברית וללאדינו; וב-1828 כבר ישבו ישיבת קבע 45 משפחות יהודיות, כולן ספרדיות, שמוצאן בעיקר מהאימפריה העות'מאנית.⁷ מעניין כי באותו הזמן נדחו כל הבקשות של יהודים אשכנזים להתיישב בווינה ישיבת קבע.⁸

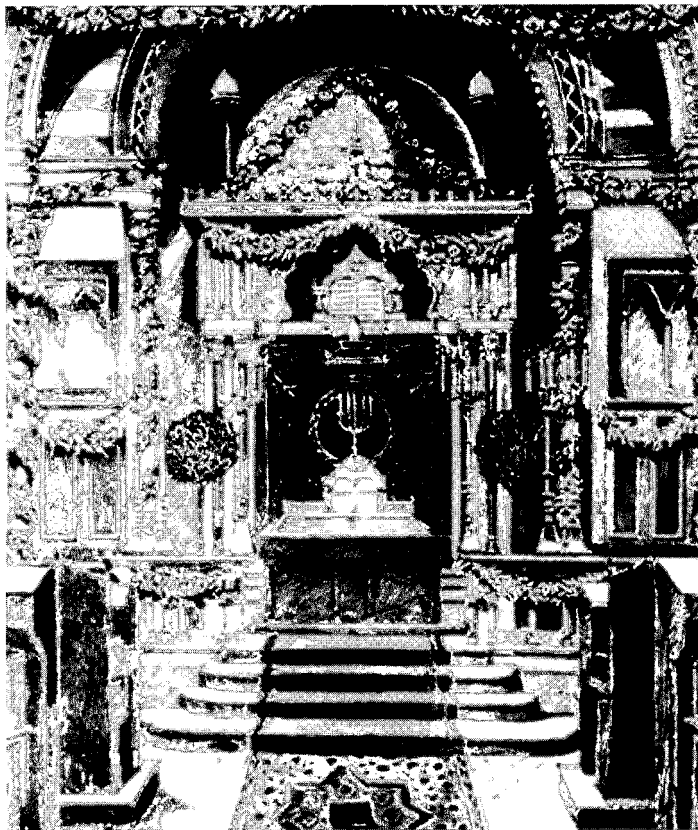
8. גלבר, הקהילה הספרדית (הערה 2 לעיל), עמ' 366.

שער ספר הקהילה היהודית-ספרדית בוינה, 1888

בנים בי"ה הכנסת הספרדי של וינה כפי שצויר
ע"י פרידריך ריינהולד [Friedrich Reinhold] ב"ס 1890

ביח הנסמח הספרדי של וינה

וינה הייתה מקום מפגש מעניין בין יהודים ספרדים שהגיעו ממערב אירופה, מספרד ומפורטוגל, מאיטליה ומדרום מזרח אירופה. בעקבות מספרם הגבוה של יהודי הבלקן בקהילה נהפכה הלאדינו לשפה הרשמית שלה ולשפה המדוברת בין רוב יהודי ספרד בווינה, בייחוד אלה שהגיעו מארצות הבלקן. מעמדה של שפת הלאדינו נשמר מאז בקהילה, והיא הייתה לאות ולמופת למעמדה הייחודי של הקהילה הספרדית בווינה. בסוף המאה התשע עשרה התנגדה הקהילה הספרדית למאמצייה של הקהילה האשכנזית להטמיע בתוכה את הקהילה הספרדית ואת רכושה, וטיעונה העיקרי לפני שלטונות אוסטריה:

כמשך הדורות היו הספרדים שונים משאר היהודים, כמבטא השונה של העברית בכתבי הקודש וכן בלשון הספרדית-יהודית שמשמשת גם בתפילות, במפגשים קהילתיים ובחיים הפרטיים; בגלל כל אלו האיחוד עם שאר היהודים בלתי אפשרי.⁹

idem, "Contribution a l'histoire .9 de Juifs-Espagnols a Vienne", *Publications de la societe des etudes Juives*, 97 (1934), pp. 114-151 (especially p. 144)

בדרך כלל המחזורים והסידורים בשימוש הקהילות הספרדיות בבלקן ובאיטליה הודפסו בווינה. שם הייתה אפשרות להדפיס באותיות שנקראו בשפת יום יום דפוס רש"י. המחזורים הנפוצים ביותר הם המחזורים שהדפיס המוציא לאור יוסף שלזינגר – העברית באותיות עבריות והלאדינו באותיות רש"י. מחזורים אלו היו כפי שכתוב בשער "מחזור [...] מינהג ספרד בקהילות קדושות קונשטנטינה ומדינות מזרח ומערב איטליה". בכל משפחה ספרדית מכובדת באימפריה העות'מאנית ובאיטליה היו מחזורים וסידורים שהודפסו והופצו בווינה; ואכן וינה הייתה המקור לכתבי תפילה ליהדות ספרד באימפריה העות'מאנית, במרכז אירופה ובדרומה. אמנם וינה לא הייתה המקור היחיד למחזורים ולסידורים, אך בלא ספק היא הייתה המקור העיקרי לספרי התפילה של קהילות ספרד בבלקן.

בשנות השלושים של המאה השמונה עשרה כתב יעקב כולי עבודה מרשימה, מעם לועז, ובה פירושים בלאדינו לתנ"ך; לאחר ציון דרך זה בתולדות הלשון נמשכו בני הדור הצעיר בתורכיה ובבלקן בהשפעת בתי הספר של כ"ח, "כל ישראל חברים", אל תרבות המערב ואל השפה הצרפתית, ובהדרגה ירדה שפת הלאדינו מגדולתה.

בתחילת המאה התשע עשרה נרתמה הקהילה הספרדית של וינה להשיב ללאדינו את מקומה על ידי הדפסת ספרים בלאדינו ותרגום ספרי קודש מעברית ללאדינו; כן לימדו את השפה העברית. ב-1814 יצא לאור תרגום של התנ"ך ללאדינו, פרי עבודתו של ישראל בכ"ר חיים מהעיר בלגרד ובעזרתו של יומטוב בכ"ר עזרא מהעיר וידין בבולגריה. שניהם שהו שנים אחדות בווינה עד סיום עבודתם. בעמוד השער נכתב:

הגני נותן לפניכם היום תורה, נביאים וכתובים עם פרוש רש"י
ותרגום לאדינו למען לא תחסר כל בתורת ה' התמימה.

פרופ' אדווין סרוסי מצא עבודות של ישראל בכ"ר חיים – סידור (1819), מחזור (1820), אזהרות (שיר לשבועות של שלמה אבן גבירול), חכמת בן סירא (1819), אוצר החיים (1823) וחינוך לנוער (1828).¹⁰

מיכאל מנחם פאפו, פקיד בקהילה היהודית-ספרדית בווינה, חיבר ספר תפילה, ובו יסודות הדקדוק העברי, תנועות וכללים, וסידור בלאדינו.

לפי דבריו של חוקר ספרי התפילה של יהדות ספרד החכם יצחק ירושלמי מההיברו יוניון קולג' בסינסינטי ההוצאה לאור של הסליחות בשנת 1865 בווינה על ידי יוסף אלשיך בעברית ובלאדינו היא אבן יסוד בהיסטוריה של התפילה היהודית-ספרדית.¹¹ היו שביקרו את לשון הלאדינו שבספר

E. Seroussi, "Die Sephardische Gemeinde in Wien: Geschichte Einer Orientalischen-Judischen Enklave in Mittel Europa", *Studia Judaica Austriaca-BD*, 13 Spaniolen, Eisenstadt (1992), pp. 145-153 (especially pp. 145-146)

I. Jerusalemi, *The Selihot of the Sepharadim: Hebrew Text and Ladino Translation of the Vienna 1865 Alsech Edition* (Ladino Books, 3), Cincinnati 1990, p. 2

הסליחות בטענה שהיא מיושנת ושאין היא מכילה התפתחויות חדשות שאירעו בלאדינו. ואמנם הלאדינו ספגה ניבים וביטויים מלשונותיהן של ארצות הפזורה שבהן היא דוברת, אך קשה לראות בשינויים אלו מודרניזציה של הלאדינו. אכן, באימפריה העות'מאנית חדרה התורכית לשפת הלאדינו; וביוון יש מילים יווניות בהשפעתם של היהודים הרומניוטים שחיו בחצי האי הבלקני בטרם ההגירה של הספרדים. כן יש להזכיר שוב שגם לבתי הספר של כ"ח הייתה השפעה, ומילים צרפתיות מילאו את החסר בשמות ובמושגים מודרניים. ואולם בווינה ובקהילה הספרדית בטמשורה בטרנסילוויניה, קהילת הלוויין של קהילת וינה, לא חדרו אל תוך הלאדינו רכיבים מגרמנית ומהונגרית. לכן שפת הלאדינו של וינה נשמעת ונקראת כספרדית מיושנת.

החוקרת בל ברוו מתחה ביקורת על הנציגות הדיפלומטית הספרדית בווינה משום שלא היה לה קשר עם הקהילה היהודית-ספרדית של וינה, הנושאת במשך דורות את תרבות ספרד:

נציגי ספרד לא עשו דבר בעניין הקשר עם יהודי ספרד בווינה. הם לא גילו עניין בשפה, ולא ניתנו להם ידיעות על הנעשה בספרד. מאידך ליהודים יוצאי ספרד היה עניין בכל האירועים בווינה הקשורים בספרד – הם הלכו לאופרות ספרדיות, ביקרו בקונצרטים בביצוע אמנים ספרדים, אך אלו היו נקודות המגע היחידות בין ספרד ליהודי ספרד בווינה.¹²

12. בל ברוו (הערה 4 לעיל), עמ' 38.

ספר הסליחות בלאדינו של יוסף אלשיך ורעייתו רבקה מ־1865 הוקדש ליצחק אלשיך וליצחק יעקב אליהו, אבותיהם של יוסף ורבקה. הוצאה שנייה יצאה לאור ב־1880, ושלישית ב־1923. כל ההכנסות הועברו למוסד לגמילות חסדים.

הצלחת ספר הסליחות הביאה את האחים יוסף ויעקב אלשיך להוציא לאור בשנת 1868 ספר תפילת כל פה, כמנהג ק"ק ספרדים עם תרגום לאדינו – 267 עמודי עברית, 267 עמודי לאדינו. הוצאות מאוחרות יותר היו ב־1874, 1884 ו־1891. הספר הוקדש לאמם של האחים אלשיך, רוזה.

עוד ראוי לציון תרגומו של החכם ראובן ברוך משנת 1860 למחזורים לשלושת הרגלים, לראש השנה וליום הכיפורים.

ובכן וינה הייתה למקור ההוצאה לאור של ספרות בלאדינו, הן ספרי קודש הן ספרי חול. במלאכה זו סייע משה דוד אלקלעי, שמוצאו מבלגרד וששירת בקהילת הספרדים בווינה. לאחר שהעתיק את מושבו לברטיסלובה (פרסבורג) הוא פתח שם בית דפוס עברי, ובו הוא הוציא לאור ספרים בלאדינו ובעברית. נדפסו שם ספרי לימוד כגון תפילת ציון (תפילת "איל

דיו דישו קי בואנו אירה" לליל שבת ו"איל דיו אלטו קון סו גראסייה" למוצאי שבת) וספר הלימוד שפת ציון (ליבריקו די גראמאטיקה די לשון הקודש) ב'1882; כמו כן בן-ציון משה אלקלעי חיבר פיוטי לאדינו, ובעל בית הדפוס משה דוד אלקלעי ערך אותם.¹³

13. גאון, קהילת היהודים, 9-12 (הערה 3 לעיל), עמ' 28.

המוזיקה היהודית-ספרדית

וינה, שהייתה מרכז מוזיקה עולמי, אפשרה לאוכלוסייה היהודית לכתוב ולבצע תזמורים ליצירות מוזיקליות יהודיות-ספרדיות. בווינה בשנת 1897 זכתה רומנסה ספרדית-יהודית להידפס ולהתפרסם בפעם הראשונה. הרומנסה *Una ramica de ruda* פורסמה בכתב העת הספרותי *Der Urquell*.¹⁴

14. סרוסי (הערה 10 לעיל), עמ' 147.

בשנת 1868 נבנה בית הכנסת בפורמנגס (Furmangasse) בלאופולדשטדט, רובע שבו התגוררו משפחות יהודיות-ספרדיות רבות; בתקופה היא נהנתה הקהילה הספרדית מיוקרה רבה. אחד ממוסדות הקהילה שזכו לתקציב מיוחד היה אגודת "שיר כבוד", ומתפקידיה היה לדאוג לתשלום משכורותיהם של הנזקקים בקרב זמרי המקהלה של בית הכנסת. בראש האגודה עמד נשיא הקהילה מרכוס רוסו.¹⁵

15. ארבל (הערה 5 לעיל), עמ' 104.

למרות ההתנגדות השמרנית העזה נשכרו האמנים המודרניים יעקב באור (Bauer) להיות שם לחזן ואיזידור לויט (Isidor Löwit) למנהל מקהלת בית הכנסת. באור ולויט ביצעו את התפילות והפיוטים של יהודי ספרד בתזמור מודרני, וקהל רב מכל שכבות האוכלוסייה פקד את בית הכנסת הספרדי כדי להאזין למקהלה; המקהלה אף השתתפה בביצועי האופרה הקיסרית של וינה, והאופרה אפילו התאימה את תכניתה ללוח מועדי ישראל.¹⁶

16. הירשלר (הערה 1 לעיל), עמ' 109.

בשנת 1887 הסתיימה בניית בית הכנסת הספרדי הגדול בזירקוסגסה (Zirkusgasse), אך בתקופה היא התמעט מספרם של יהודי ספרד.

בשנת 1929 עזב החכם הראשי ד"ר נסים עובדיה לפריז לשמש שם חכם ספרדי. לפי הרישומים נותרו בשנה היא מתוך 172,000 יהודים רק 500 יהודים ספרדים, ומספרם הלך וקטן – רבים עזבו לפריז; אחרים לארצות הבלקן שזכו לעצמאות, בולגריה ויוגוסלביה.

ליל הבדולח (1938) עם הריסת בית הכנסת הספרדי עלו באש ונשרפו העבודות המוזיקליות של באור ולויט.¹⁷

17. ארבל (הערה 5 לעיל), עמ' 108.

שלט על הבית שנובנה במקום בית-הכנסת הספרדי בירוקסגסה [Zirkusgasse], בוינה

העיתונות הספרדית-יהודית בוינה

ההיקף הגדול של עיתונות בלאדינו שיצא לאור בוינה מרשים מאוד – בספריית יד בן-צבי בירושלים יש אוסף של עיתונים מוינה בלאדינו, וממנו אפשר להתרשם מהרמה העיתונאית הגבוהה, מהדיווח השוטף על כל מה שאירע בקהילות היהודיות בתורכיה, בארצות הבלקן ובאיטליה, ואפילו נזכרים פרטים על הנעשה בקהילות במערב אירופה ובאמריקה. הדיווחים בעיתונים מרשימים גם ברמתם – הם מלמדים על התרבות ועל ההשכלה של יהודי העיר, ולקראת המאה העשרים גם על הפוליטיקה והציונות. האוסף, מעיזבונו של ד"ר נתן שלם מירושלים, מאפשר לנו הצצה אל תוך חייהם של היהודים הספרדים בוינה, והקורא בו נפעם מהעושר בתרבות המשתקף מהעיתונים. תפוצת העיתונות בלאדינו של וינה במאה התשע-עשרה הגיעה לכל רחבי האימפריה העות'מאנית ולחלקים באיטליה.

משה דוד גאון הוסיף:

[העיתונות הספרדית-יהודית בוינה] נתנה אותותיה לא רק לזמן ולמקום, אלא גם לדורות שלאחריה. בצדק אפשר לומר כי קהילות היהודים הראשיות במדינות הבלקן, כגון בלגרה, סרייבו, סופיה, פלובדוב, בוקרשט, פלוישטי, ליוורנו, סלונקי, איסטנבול ואדירנה שאבו חיוניות ועקביות מכל שהתרחש והתחדש בכירת אוסטריה.¹⁸

18. גאון, קהילת היהודים, 9-12 (הערה

3 לעיל), עמ' 29.

פעמיים בחודש, עיתון לאישה ולעקרת הבית איל טריזורו די לה קאזה (האוצר של הבית) ומוסף להומור ג'והה אי ג'והיקו.

בנפרד פרסם סמו ב־1865 עיתון היסטורי-גאוגרפי שנקרא גוארטה די איסטוריה (הגן של ההיסטוריה). אחרי הפסקה פורסם אילוסטרדה גוארטה די איסטוריה (הגן של ההיסטוריה מאויר). פרסום זה זכה להצלחה מרובה בקרב קוראי הלאדינו.

באותו הזמן פרסמו סמו וקלוו את איל דרגומן (השליח) (1865), עיתון בענייני חברה. קלוו ויעקב יהושע הכהן פרסמו אז גם את איל נסיונל (הלאומי), עיתון שעסק בעיקר בענייני מסחר וכלכלה.

בשנת 1891 הוציא לאור מוריץ כהן את העיתון המדיני איל פרוגרסו (הקדמה) ואתו מוסף דו־שבועי שהוקדש לספרות איל שאמאר (סטירת הלחי). ברוך בן יצחק מיטרני, בני"ם, הוציא ב־1877 את הירחון שמעו בנים, ובו הוא החל בתעמולה ללימוד עברית. בשנת 1891 הוא המשיך בתעמולה בעיתון יומי בלאדינו ובעברית כרמי שלי, עיתון ספרותי, לאומי ודתי.

סרוסי הדגיש:

בשנים המאוחרות של המאה התשע עשרה נהפכה וינה למרכז קטן, אך חשוב מאוד, של יהדות ספרד. היא הייתה מרכז לאינטלקטואלים ספרדים מארצות רבות, ופרסומיה הגיעו לקהילות הספרדיות באירופה. הפרסומים היו קוסמופוליטיים וברמה גבוהה, וגרמו ליהודים ספרדים ממצרים, בלגרד, מרוקו, בולגריה, טריאסט, רודוס, רומניה ועוד לבוא ולבקר בה ולעיתים גם לשהות בה.²¹

21. סרוסי (הערה 10 לעיל), עמ' 147.

מאמצים להחיות את תרבות הלאדינו בווינה במאה העשרים

בתחילת המאה העשרים החלו מנשבות רוחות חדשות בקרב האינטלקטואלים והאקדמאים היהודים הספרדים; ובד בבד עם התמיכה בציונות התעוררה קריאה לשמר את מסורתם של יהודי ספרד ולאחד את הקהילות הספרדיות.

ראוי לציין שני פרסומים בעקבות רוחות חדשות אלו – *El Correo Sefaradi* (הדואר הספרדי) יצא לאור ב־1923 בעריכת נסים מנשה בלאדינו באותיות לטיניות ושימש ביטאון של הסטודנטים היהודים הספרדים בווינה. באותה שנה יצא לאור בסופיה שבבולגריה *El Mundo Sefaradi* (העולם הספרדי), כתב עת לחיי חברה ותרבות מטעם אגודת

“אספרנטה”; הוא הודפס בלאדינו, בתחילה באותיות רש”י ואחרי כן באותיות לטיניות.

במאמר הראשי של הגיליון הראשון יש ביטוי למטרותיו של כתב העת:

ל־Mundo Sefaradi יש שתי מטרות: האחת לשרת את ההתעוררות הלאומית, לא על ידי פעילות פוליטית ולא כדי להשיג מטרות אסטרטגיות פוליטיות אלא כדי לעורר את חיי התרבות וכדי לשמר את המשותף בעולם הספרדי למען חיי התרבות היהודיים בכלל. השנייה לאסוף למען העם היהודי את כל האגדות וכל המסורות שעדיין זכורות ולשמר אותן. לשיר הקטן ביותר, לסיפור, לפתגם, יש ערך רב (לנוסח בלאדינו ראו נספח א').

לקראת סוף המאה התשע עשרה חלו בקהילה היהודית-ספרדית בווינה שינויים – בעקבות פריחה כלכלית נטשו רבים מבני הקהילה הספרדית את המגורים בלאופולדשטדט (Leopoldstadt) ורכשו בתים מפוארים באזורים שבמרכז וינה. עד היום היסטוריונים וינאים מציינים כמה בניינים מפוארים בשדרת הרינג (Ring), השדרה הראשית של וינה, המשמשים היום משרדי ממשלה ופעם היו בתי מגורים למשפחות ספרדיות. המפוארים בהם הם בניין פריירה ובניין טדסקו (Tedesco). הוא הדין בכמה בניינים ברחוב קרטנר המפואר. הנדידה גרמה להידלדלות התלמידים בבית הספר היומי “מדרש אליהו”, בו למדו ילדים בחמש הכיתות הראשונות תורה, תפילות ותרגומים ללאדינו.

הדור הצעיר של היהודים הספרדים בווינה, בהיותם אזרחים אוסטרים, פקדו את בתי הספר האוסטרים ואת האוניברסיטאות של וינה. בעקבות כך חל ריחוק מקיום מצוות הדת ומתרבותם של יהודי ספרד, ממסורותיהם וממנהגייהם. תופעה זו הדאיגה את האינטלקטואלים והסטודנטים היהודים הספרדים ששהו בווינה, שכן הם ראו בעיר מרכז לתרבות הלאדינו של יהודי הבלקן.

בשנת 1898 יסדו סטודנטים יהודים ספרדים את האגודה “אספרנטה” (Esperanza. בעברית “התקווה”) בהנהגת יוסף שלום. ב־1904 ניסח מוריץ לוי את תקנות האגודה, ובהן שמירה על הלאום היהודי, ציונות ושמירה על הספרדיות. במבוא לתקנות של האגודה נאמר:

“אספרנטה”, אגודה אקדמית המורכבת מיהודים ספרדים הפוקדים את מוסדות החינוך הגבוה בווינה והרואים את אחת ממטרותיהם לשמר ולפתח בין חבריה את השפה הספרדית, מכרכת את העיתונים שהלבישו את השפה בלבושה החדש – אותיות לטיניות. נפעל בהתלהבות וכאהבה לעבר המכובד

של האומה שלנו ומצד אחר בדאגה לעתיד שמצפה ליהדות הבלקן.

האגודה פרסמה ב־15 בינואר 1900 בעיתון איל פרוגרסו מנשר אל היהדות בבלקן. התקנות נוסחו בעקבות המנשר, והוא שהביא לפרסומן. המנשר קורא לקהילות:

שמעו אדונים, האזינו אחים ליהדות הבלקן יש אלפי סיבות היסטוריות לאומיות, אתיות, מוסריות וחומריות לשמר את השפה הספרדית, החוט המקשר בין יהודי המזרח. אך שפה זו תיזנח ותישכח, ובמקומה נשתמש בשפות הארצות שאנו יושבים בהן; אנו לא נהיה עוד ענף גדול של האומה היהודית, אלא נתפורר לחתיכות קטנות, ובתוכן לא נוכל להבין אחד את השני. לא יזרום אז דם האחוה שזורם בגוף; נהיה זרים ומרוחקים. הקריעה הזאת של כוחותינו תהווה בלא ספק סכנה גדולה ליהדות, בעיקר בזמננו. עלינו לעבוד בכל המרץ כדי להתקרב, להתרכז וללחוץ האחד את יד רעהו. לא מאהבה לספרד, בהחלט לא, אלא מאהבה לעצמנו, לקיומנו ומאהבה ליהדות עלינו לשמר את השפה הספרדית, שאבותינו דיברו בה ושאונו למדנו מגיל רך כשפת אמנו (לנוסח המקורי בלאדינו ראו נספח ב').

"אספרנסה", נוסף על היותה אגודה לאומית, ציונית, בת תרבות המערב ולוחמת לשמירת הלאדינו, שמה לה למטרה לאחד את כל היהודים יוצאי ספרד ופורטוגל בעולם ולראות בווינה את מרכזם. להגשמת מטרה זו הקדיש מאמצים הירחון *El Mundo Sefaradi*.²²

22. משה דוד גאון, העיתונות בלאדינו: ביבליוגרפיה, ירושלים 1955.

ההנהגה החדשה והצעירה של הקהילה הספרדית של וינה הצטרפה למאמצים של "אספרנסה" תחת ההנהגה של החכם נסים עובדיה, יליד אדירנה 1890 שהיה עוזר לחכם בשנים 1913–1918 והתמנה לחכם הראשי (1918–1929), ושל ראש הקהילה משה גלימיר (Galimir). שניהם התגייסו למאמץ לאחד את כל קהילות ספרד; הם יסדו ב־1920 את האגודה לתרבות "Union Espanyola" (האחדות הספרדית) ופעלו לקראת האיחוד המיוחל.

האיחוד העולמי של קהילות ספרד

כנס מכין להקמת הארגון העולמי של קהילות ספרד התקיים ב־1911 בווינה.²³ אחרי מאמצים ומלאכת ארגון התכנס בווינה בימים 15–17 באוגוסט 1925 "הקונגרס העולמי של היהודים הספרדים".²⁴ הראשון לציון, החכם בנציון מאיר חי עוזיאל, נבחר לנשיא הכבוד, והחכם נסים

23. גאון, קהילת היהודים, 9–12 (הערה 3 לעיל), עמ' 29.
24. ארבל (הערה 5 לעיל), עמ' 110–111.

עובדיה מווינה ארגן את הכנס עם מר מורנו לוי יחד. לנשיא הוועידה נבחר משה דניאל דה פיז'וטו. בכנס השתתפו 62 צירים מ־15 מדינות, בהן ארץ ישראל, בולגריה, יוון, יוגוסלביה ואוסטריה. כמו כן השתתפו הצירים הספרדים ששהו בווינה לרגל הקונגרס הציוני ה־14.

רעיון האיחוד לא התקבל בלא התנגדות: נציגי בולגריה טענו שהקונגרס העולמי של יהודי ספרד יביא לפירוד ולא לאיחוד ואף יזיק לרעיון הציוני. ראויים לציון דבריו של הראשון לציון הרב עוזיאל בכנס:

לא לפירוד אנו מתכוננים ואף לא ליצירת במה מפלגתית או לחזית מעמדית אנו מתארגנים. חלילה לנו לחשוב מחשבת מעל זו [...] שהרי כוונתנו הרצויה והנאמנה היא לאחד את קהילותינו לחטיבה מאחדת, להשיב לנו את זוהר תקופת העבר, להתאחד כגוש מוצק אחד לעבודת תחייתנו הלאומית במובנה הרחב והמלא, ולהשתתף בקניין ארצנו ובכביינה, התפתחותה היישובי, החקלאי והכלכלי ובדרך השלום והאהבה עם שכנינו בארץ.²⁵

25. אברהם חיים, ייחוד והשתלבות הנהגת הספרדים בירושלים בתקופת השלטון הבריטי תרע"ח-תש"ח (1917-1948), ירושלים 2000, עמ' 188.

לבסוף קם האיחוד, וכדי לפייס את יהודי בולגריה וחלק מיהודי יוגוסלביה חוזק המסר הציוני בהחלטה הסופית:

אנו צריכים להתארגן לשם השילוב בין ארץ ישראל והרמת קרנם של הספרדים בגולה. ההתאחדות הזו מתאימה את עבודתה עם חוקת ההסתדרות הציונית העולמית.²⁶

26. שם, שם.

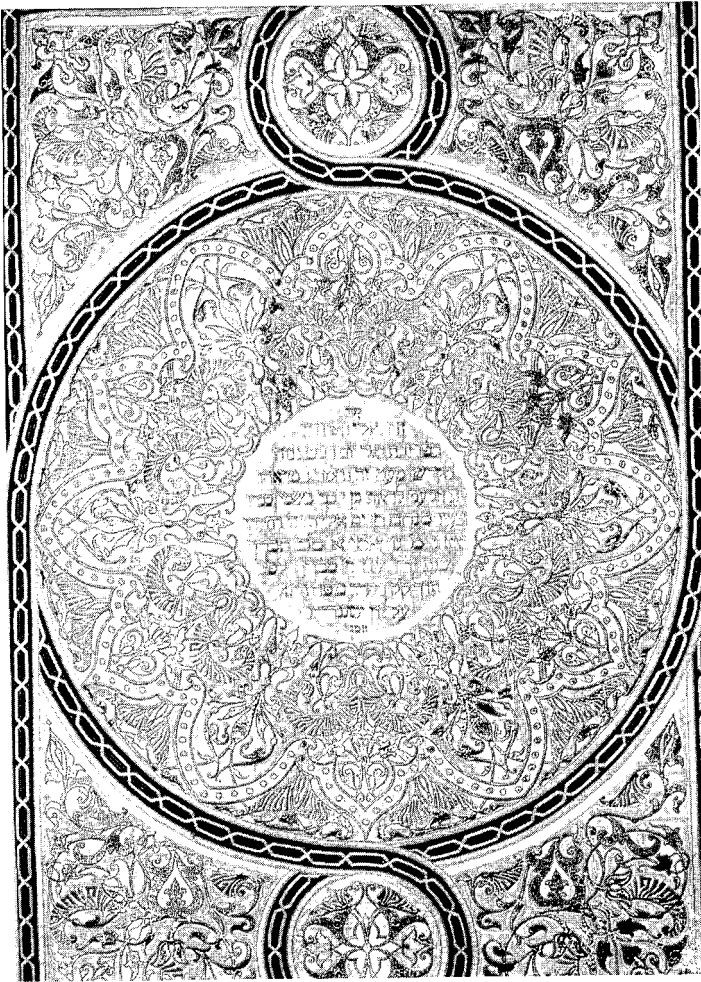
סופה של הקהילה הספרדית בווינה

קונגרס האיחוד הספרדי היה עד לדעיכתה הסופית של הקהילה הספרדית בווינה – בית הספר הצטמצם עד למאוד; והספרייה של הקהילה החלה להשכיר חלק מאולמותיה לגופים מחוץ לקהילה.

בתקופת השואה רובם של יהודי ספרד שנותרו בווינה נשלחו אל מחנות ההשמדה. החכם עובדיה הצליח להימלט מפרץ ב־1941 והתמנה לרב ספרדי בניו־יורק; משה גלימיר, נשיא הקהילה, ניצל בזכות חסיד אומות העולם הפורטוגלי אריסטידס דה סוזה מנדס; החזן אלטרץ נשלח לאושוויץ ושם נספה.

היום פֶּרַט למצבות קבורה של יהודים ספרדים בווינה יש רק שלט קטן בסירקוסגסה, במקום שעמד בית הכנסת. היום קשה למצוא בווינה שארית מן הקהילה שהייתה שם או סימן לה – הפרוכת השזורה חוטי

הזהב שהוברחה בדרך נס בתקופת הנאצים מבית הכנסת בווינה מצאה את מקומה בישראל, והיא נמצאת בתצוגת קבע במוזיאון ישראל בירושלים.

כרוכת של בית-הכנסת הספרדי של וינה, כיום במוזיאון ישראל

מאמר מערכת של הגיליון הראשון של *Mundo Sefaradi* (1923):

Los dos escopos los cuales el *Mundo Sefaradi* persige; son servimiento a la renaciencia nacionala. No con agitacion politica y no por alcanzar butos estragiente politicos, ma con lavoro por espartar una vida culturala, para mantener comuna del mundo Sefaradi por la vida cultural djudia. Para recojer i gardar para el pueblo djudio, todas akeyas legendas, todas akeyas tradiciones ayinda son conosidas. El mas chico canto, una conseja, un refran, tienen valor.

נספח ב'

מנשר אל היהדות בבלקן, פורסם בעיתון איל פרוגרסו (15 בינואר 1900):

Oid senores! Escuchad hermanos!

El judaismo del Balkan tiene mil razones historicas nacionales, eticas, morales i materiales de mantener la lengua espanyol, este recio atadero entre todos los judios de oriente. Une vez esta lengua abandonda i olvidada en restituyendo en su lugar las lenguas de los paises, nosotros seremos no mas un ramo grande de la nacion judia, sino nos despartiremos en pedasos chicos, menudos, en fracciones las que no mas tendran la posibilidad de entenderse, no mas consentiran la sangre de hermandad que en sus cuerpos circula. Seremo ajenos i alejados. Dubio no hay que este arrancamiento de nuestras fuersas seria un granade peligro por el judaismo, tanto mas en los tiempos actuales, en los cuales por nosotros es prande premura, de laborar con toda la energia por acercarnos, por concentrarnos, por darnos las manos con concordia.

Dunque no por amor de Espanya, absolutammte no, sino por amor de nosotros mismos, por amor de nuestra existencia i por amor del judaismo debemos sostener la lengua espanyol que nuestras padres hablaban i que nosotros aprendimos desde la mas tierna edad como muestra lengua madre.